

ДИСКУСИИ

ОПИТИТЕ ЗА ПРИЕМАНЕ НА ЗАКОН ЗА ИНОСЛАВНИТЕ И ИНОВЕРНИТЕ ВЕРОИЗПОВЕДАНИЯ В ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ЧЛ. 42 ОТ ТЪРНОВСКАТА КОНСТИТУЦИЯ

доц. д-р Николай Проданов

1. Въведение. Отношенията *държава – източноправославна църква – други вероизповедания* в рамките на новата и най-нова история на България традиционно са сложни и противоречиви. В немалко случаи интересите на държавата и на ръководните органи на Българската православна църква (БПЦ) се разминават, в някои са направо противоположни¹. В много от конкретните ситуации обаче, когато се касае до т. нар. „инославни и иновърни вероизповедания”, желанията и действията на държавните органи и на Светия Синод на БПЦ обективно съвпадат. Държавата по принцип желае да има действени способности за контрол над малцинствените религиозни общности²; православната църква иска да създаде максимално некомфортни условия за съществуването им, така че да се ограничи или дори да се възпрепятства евентуалното преминаване на българи от източното православие в други деноминации.

Конституционна основа на статуса на вероизповеданията в българската държава в ново време са разпоредбите на девета глава от Търновската конституция (ТК). Правните норми от тази глава са разгледани на две последователни заседания (на 23 и 24 март 1879 г.) на Учредителното събрание³. В

чл. 40 ТК е вложен принципът за свобода на вероизповеданията, който се отнася както за българските, така и за чуждите поданици, пребиваващи в страната. В същото време народните представители записват в чл. 37 ТК нормата, че източноправославната вяра в България е „господстваща” вяра. В непосредствена връзка с този член шестима депутати предлагат в главата да се включи и текст, който забранява прозелитизма⁴. На това предложение опонира П. Р. Славейков, който заявява, че подобна конституционна разпоредба ще означава, че прозелитизмът в България се преценява като реална заплаха за източноправославната религия. Той дори отбелязва, че такъв текст би представлявал „унижение” за българската църква. Изказването на писателя се оказва достатъчно, за да не се приеме предложението. Непосредствено свързана с положението на нехристиянските и неправославни изповедания е последната правна норма от девета глава (чл. 42), която гласи следното: „Църковните работи на християне от неправославно изповедание и на друговерци управляват се от техните духовни власти, но под върховен надзор на надлежният министър, според законите, които ще се издадат за този предмет.”

¹ Най-общо представяне на проблема у **Цанков, Ст.** Българската православна църква от Освобождението до настояще време. – ГСУ-БФ, Т. XVI, 1938/39, 157–172. За периода от Освобождението до края на XIX в. Вж. **Петков, П. С.** За развитието на отношенията между българската православна църква и държавната власт (1878–1896). – В: Религия и църква в България. Социални и културни измерения в православието и неговите специфики в българските земи. С., 1999, 190–210.

² От друга страна, не бива да се забравя, че в един голям период от новата ни история (1887–1918), когато има опити за създаване на закон за вероизповеданията, държавният глава на България принадлежи на малцинствена за страната религиозна група.

³ Дневници на Учредителното събрание от 1879 г. Съставителство и коментар **Веселин Методиев**. С., 2004, 203–221.

⁴ Прозелитизъм – привличане на духовни сподвижници от религиозна деноминация чрез системна и публична пропаганда, вкл. негативна пропаганда срещу другите църкви.

Компетентните държавни органи в България на няколко пъти предприемат опити за създаване на закон в изпълнение на чл. 42 ТК; всичките са неуспешни. Конкретната работа за реализация на споменатия член от конституцията представлява предмет на настоящото изложение⁵. Читателите биха могли да направят евентуалната бележка, че има известно разминаване между заглавието и съдържанието на статията, защото проектите от 1909–1910 г. и 1914 г. визират цялостното уреждане на вероизповедните отношения в страната, а не само статуса на инославните и иноверни общности. Формално такава забележка има основания, но с разглежданите законопроекти държавата всъщност цели да регулира най-вече обществените отношения, свързани с религиозните малцинства, защото източноправославното изповедание има подробен регламент за своята дейност, съдържащ се в Екзархийския устав⁶.

2. Законопроектът от 1909–1910 г. Първият опит за създаване на закон, който да уреди правното положение на инославните и иноверни изповедания в България датира от 1909 г. Този проект вероятно е създаден в някаква връзка с обявяването на България за независима държава през 1908 г. и последвалите българо-турски договорености. Чрез тях турското правителство успява да получи изрични уверения за равноправие на мюсюлманските поданици на цар Фердинанд I заедно с гарантиране на съществуващата организация на мюсюлманските общини и споменаването на името на султан Абдул Хамид II като халиф в публичните молитви.

На 3 октомври 1909 г. министърът на външните работи и изповеданията о. з. ген. Стефан Паприков назначава комисия за изработване на съответния законопроект в следния състав: председател – началника на Вероизповедния отдел при Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ) К. Вакарелски, софийския окръжен управител А. Хранов и д-р Хр. Танчев – народен представител и юрисконсулт на Светия Синод на БПЦ⁷. На комисията са предоставени със съдействието на българ-

ските дипломатически представителства в чужбина някои европейски закони, които уреждат аналогична материя – напр. унгарския закон за изповеданията от 26 ноември 1895 г. Комисията работи много експедитивно и на 24 ноември 1909 г. изпраща подготовения законопроект, заедно със съответния доклад на министър Паприков. В доклада членовете на комисията обръщат внимание на някои особености на проекта. Тъй като източноправославната църква, според тях, ще продължи да се организира и управлява съгласно Екзархийския устав, то в проекта се има предвид най-вече статусът на инославните и иноверни изповедания. Членовете на комисията заявяват, че са се постарали да приложат спрямо конкретните правни норми конституционния принцип за свободата на съвестта, като обаче „го оградят от чрезмерно широкото му тълкуване”. В този смисъл, според доклада, следва да се разбира записаната в чл. 6 от проектозакона забрана да се образуват и установяват в бъдеще в България религиозни ордени и конгрегации. Заявява се, че бъдещият закон задължава вероизповеданията да уредят в своите устави/правилници семейноправната материя. Законопроектът обхваща само най-важните и принципни въпроси, а подробностите се предвижда да се уредят в подзаконови актове, изработени или утвърдени от МВРИ⁸.

Проектът с официално наименование „Законопроект за вероизповеданията в Царство България” съдържа общо десет глави и петдесет и три члена⁹. Глава първа е със заглавие „Общи положения”. В нея е закрепен и гарантиран основния принцип, на който би следвало да се основава целият проект за нормативен акт – свободата на съвестта. Всички вероизповедания, които не противоречат на законите, обществения ред и морала са допустими и свободни в България. В законопроекта е възпроизведен текстът на чл. 37 от Търновската конституция, отнасящ се до обстоятелството, че господстващо вероизповедание в страната е източноправославното. Статусът на източното православие се урежда чрез Екзархийския устав, а организацията и дейността на всички останали изповедания – от разглеждания закон и

⁵ Споменаване на опитите за приемане на закони в изпълнение на чл. 42 Вж. у **Цанков, Ст.** Българската православна църква. . . , с. 158. По-подробно на този проблем се спира **Светлозар Елджеров** в книгата си „Католиците в България 1878–1989. Историческо изследване”, С., 2002, 389–390.

⁶ За него Вж. подробно **Въргов, Хр.** Конституцията на Българската православна църква (История и развой на Екзархийския устав) 1871–1921. С., 1921.

⁷ ЦДА, ф. 166к (Дирекция на вероизповеданията при Министерството на външните работи и изповеданията), оп. 1, а. е. 1128, л. 1а.

⁸ Пак там, л. 2а.

⁹ Пак там, 82–90.

от подзаконовни нормативни актове. Чл. 4 от проекта създава твърде усложнена регламентация за преминаването от едно вероизповедание в друго. Съответният гражданин следва да е навършил пълнолетие и преминаването трябва да е „продиктувано от чисто вътрешни чувства, без всякакви користни цели, подмамливи или принудителни средства”. Повече от ясно е, че посочените условия, за да бъде преминаването от едно вероизповедание в друго легитимно, са формулирани много общо и подлежат на противоречиви тълкувания.

Глава втора е със заглавие „Вероизповедни общества”. Според нея, понятието „вероизповедно общество” стои в основата на църковната организация в страната. Към реализацията на понятието в действителността се предявяват множество изисквания. Вероизповедно общество може да се учреди в определено населено място, ако в него живеят най-малко 75 семейства на вярващи. Ако те са по-малко, ще съставляват част от разположеното най-близко съответно вероизповедно общество. Към заварените от закона общества, споменатото ограничение не се прилага. За да може всяко вероизповедно общество да се ползва от правата на юридическо лице, то трябва да има редовно избрано и утвърдено от МВРИ настоятелство. В чл. 6 се въвежда вече споменатата забрана за образуване или установяване в България на ордени и конгрегации, като въвн от забраната остават заварените от закона. В съществуващите вече на българска територия ордени и конгрегации се забранява приемането на „чуждоземни и чуждоподанни лица”.

Глава трета от законопроекта урежда статуса на ръководителите на вероизповеданията. В проекта са изброени ръководителите и представителите на католическото, униатското, армено-григорианското, мюсюлманското и юдейското вероизповедания. Останалите изповедания се представляват от настоятелствата им или от законният им председател. Главните вероизповедни представители подлежат на утвърждаване с царски указ, те получават заплата по бюджета на МВРИ и не могат да напускат страната без разрешението на последното.

В глава четвърта от проекта се въвежда правилото, че религиозни обреди на открито се допускат само с позволението на полицейските власти, а общи събрания или конгреси на вероизповедните общества се провеждат само с предварително одобрение от МВРИ.

Глава пета от законопроекта е посветена на храмовете. Строителството на молитвен дом се допуска само със съгласието на МВРИ. За да има подобно разрешение, е необходимо да се са налице

следните условия: в населеното място да има най-малко 75 семейства вярващи и те да не „дават повод на недоразумения, негодувания или прозелитизъм”. Съществуващите храмове се смятат за „временно признати”. Молитвените домове се освобождават от данъци.

В шеста глава от проекта е уредена материята за училищата, болниците и сиропиталищата на духовните общности. Чуждестранните вероизповедни общества могат да имат само училища. Зданията, служещи за училища, болници и сиропиталища, се освобождават от данък.

В следващата глава от законопроекта е уредена материята относно свещенослужителите. Всяко вероизповедание е длъжно да осигури тяхната издръжка. Съответните суми се вписват в бюджета на духовната общност, който се предоставя на МВРИ за сведение. Не се допуска заплащане на свещениците в натура или чрез събирането от тях на средства за издръжка. Ако се окаже след „подробна проверка”, че черковните приходи не са достатъчни за издръжка на свещеника, той се субсидира от бюджета на МВРИ със сума в размер от 600 до 1200 лева годишно. Мюсюлманските свещенослужители получават своите заплати от бюджета на МВРИ, тъй като те изпълняват функции и на съдии и в това си качество внасят в приход на държавата съдебни такси. Монасите се освобождават от данъци. Свещенослужителите в енории с не по-малко от 75 семейства вярващи, ако имат средно или висше образование, се освобождават от военна служба. Окончателното решение по този въпрос се взема от МВРИ и от Министерството на войната.

В седма глава от проекта са фиксирани най-важните правни норми относно организацията на вероизповеданията. Духовните общности, които към момента на създаване на законопроекта нямат утвърдени устави (най-вече арменците, протестантите и католиците) се задължават в срок от три години да представят такива за утвърждаване в МВРИ. В тези устави задължително следва да бъде уредена материята, отнасяща се до браковете и разводите.

Осма глава от проекта регламентира издръжката на духовните общности. Забранява се държавно съдействие за събиране на църковните такси. Забраняват се дружества или корпорации, които да „търгуват” с погребенията. Доброволните пожертвования са силно ограничени.

Последната глава от проекта е посветена на наказателните разпоредби. Предвидени са сравнително високи глоби за нарушения на закона и подзаконовите актове. Глобите се налагат от окръжните управители, а се утвърждават от министъра на

външните работи и изповеданията. Наказателните постановления на окръжните управители подлежат на обжалване пред окръжните съдилища, чиито решения са окончателни. Предвиденото най-голямо наказание е по отношение на вероизповедания, които не се съобразяват с предписанията на закона. Те се считат за „несъществуващи“, а имотите им се „обсебват от държавата като безстопанствени“.

Един от членовете на работната комисия – Хр. Танчев, защитава особено мнение. Той не е съгласен с нормата, че главните ръководители на духовните общности следва да получават заплата от държавата, а свещениците на бедните вероизповедания да бъдат субсидирани от държавата. Мотивът, който е накарал другите двама членове на комисията да възприемат подобно становище е справедливостта – щом държавата субсидира източноправославното духовенство, то тази привилегия следва да се разпростре (с някои ограничения) и върху останалите вероизповедания. Основният мотив на Танчев е свързан с особения статус на източноправославната църква в България – нейното господстващо положение във верската сфера. Останалите вероизповедания, според юриста, са само „търпими“. Танчев смята, че не съответства на държавния интерес да се насърчават изповеданията, различни от източното православие. Освен това, става ясно, че юристът е изобщо против ангажмента на държавата да издържа духовенство, вкл. и източноправославното. Всяка църква, според Танчев, следва сама да решава този проблем. Танчев е на мнение и че, освен изискването за минимален брой вярващи за нуждите на организационното обособяване на духовните общности, трябва да се въведе регламентация и за брой вярващи, на които се полага един свещеник. Липсата на последното ограничение според Танчев може да доведе до прекомерно финансово натоварване на духовните общности.

Още на 18 януари 1910 г. МВРИ изпраща на Министерския съвет законопроекта, а на 7 април с. г. той е внесен за мнение и в Светия Синод на БПЦ. В правителството законопроектът е задържан няколко месеца – до откриването на редовната сесия на парламента на 15 октомври. На 16 октомври с. г. Министерският съвет го одобрява за внасяне в На-

родното събрание. На следващия ден своето одобрение му дава и държавният глава¹⁰. Законопроектът е внесен в Народното събрание – в неговия архив е съхранен екземпляр от текста¹¹. Въпреки това, законопроектът за вероизповеданията не е включен в дневния ред на заседанията от третата редовна сесия на XIV ОНС (15 октомври 1910 г. – 15 февруари 1911 г.) и той не е обсъждан в пленарната зала. Вероятната причина за това е натискът, идващ от различни посоки.

На свое заседание от 2 ноември 1910 г. Светият Синод разглежда текста и на 20 с. м. изпраща до МВРИ свои предложения за неговото „усъвършенстване“ с отчетливо рестриктивен характер¹². Най-същественото предложение е още в чл. 1 да се изброят изчерпателно всички допустими вероизповедания в държавата. За да обосноват това свое мнение митрополитите се позовават на възможността за различни тълкувания на моралните норми. В същото време те явно осъзнават крайността на своето предложение и смятат, че упражняването на друго вероизповедание извън посочените в чл. 1 може да се допусне със специално разрешение от надлежния министър.

Членовете на Светия Синод обръщат внимание на обстоятелството, че в текста не е указано кой държавен орган ще трябва да преценява дали преминаването в друга вяра не е станало с користни цели или подмамвания. Митрополитите държат да се допълни ограничението от 75 семейства, което се съдържа в няколко члена от законопроекта, с уточнението, че се имат предвид само български поданици. Светият Синод е против правото на инославните вероизповедания да имат училища. Според неговите членове, следва да се забрани в училищата на духовните общности да се приемат деца от други вероизповедания, защото това се правело с намерение за прозелитизъм. Също така митрополитите са на мнение, че училищата на вероизповедните общности трябва да са подчинени на местните училищни власти.

В подобен рестриктивен дух са издържани и петициите на граждани (само етнически българи) на Бургас, Анхиало¹³ и с. Мураданлий (Къзблагачка околия)¹⁴ съответно от 27 октомври 1910 г. и 18 януари 1911 г.¹⁵ И трите документа са с еднообразно

¹⁰ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 605, л. 186.

¹¹ ЦДА, ф. 173к (Народно събрание), оп. 2, а. е. 3042.

¹² ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1128, 32–34.

¹³ Днес гр. Поморие.

¹⁴ Днес с. Мамарчево, обл. Ямбол.

¹⁵ Пак там, 35–36, 49.

съдържание¹⁶. В тях подписалите ги граждани настояват за такива изменения в проектозакона, които да не позволят съществуването на българска територия на две православни църкви – българска и гръцка.

Други верски общности в страната се обявяват против законопроекта от противоположни позиции. На 18 ноември 1910 г. излизащият в Пловдив евангелски вестник „Зорница“ публикува под надслов „Какъв закон! Пет стъпки назад!“ рязко отрицателна спрямо законопроекта статия. Анонимният материал много остро се противопоставя на основни елементи от проекта. Сред тях са: правилото, че за да се образува религиозна община са необходими най-малко 75 семейства вярващи; нормата, че ненавършилите пълнолетие не могат да бъдат част от верската общност; забраната да се събират доброволни помощи за нуждите на църквата; изискването разрешение от страна на МВРИ за провеждането на религиозни събори.

На 30 ноември 1910 г. представителите на Обединените евангелски църкви в България Марко Попов и Иван Сечанов изпращат възражение по законопроекта МВРИ¹⁷. Подписаните двама ръководители на евангелските църкви категорично изразяват мнението си, че проекта ограничава религиозната свобода, с което те не са съгласни. Бележките им са многобройни, като най-съществени са следните: да се заличи формулата „без всякакви користни цели, подмамливи или принудителни средства“; изискването за 75 семейства да се замени с 25 души; значително да се снижат размерите на наказателните глоби и др.

На 22 декември 1910 г. своето мнение по законопроекта изразява и Арменското църковно настоятелство в България¹⁸. Ръководителите на Арменската църква в България също декларират своето несъгласие с определени положения в проекта, но това е направено значително по-деликатно и с по-премерени изрази в сравнение с мненията на другите духовни общества. Арменските духовници не приемат ограничението, свързано с наличността на 75 семейства вярващи. Изразено е несъгласие с изиск-

ването духовните представители да бъдат български поданици. Твърди се, че спазването на това ограничение ще затрудни особено Арменската църква в България, тъй като тя не разполага с епископ, който да отговаря на каноничните изисквания и едновременно с това да покрива и изискването на закона. Арменската църква не е съгласна и с нормата, забраняваща публичното събиране на доброволни пожертвования, тъй като това ще ѝ създаде непреодолими финансови пречки.

3. Законопроектът от 1914–1916 г. През 1914 г. се изработва нов проект, наречен „Закон за верите в Царството“. Най-забележимото близко събитие в религиозната сфера е идеята за уния на Българската православна църква с католическия Рим от втората половина на 1913 г.¹⁹ При внимателен прочит на фактите не е трудно да се намери пряка връзка между визираните две събития – идеята за уния и изработването на законопроекта.

На 19 ноември 1913 г. д-р Никола Семенов²⁰ – началник на Вероизповедния отдел към МВРИ – изпраща поверителна докладна записка до министъра на външните работи и изповеданията д-р Васил Радославов. В нея се предлага да се създаде закон за вероизповеданията. Семенов изтъква следните мотиви за необходимостта от такъв нормативен акт: променените условия за работа на БПЦ сред българите, останали след Балканските войни извън българската държавна територия; необходимостта да се регулира материята за взаимоотношенията между отделните вероизповедания в България; потребността от нови устройствени правила за някои от неправославните вероизповедания в страната, основно мюсюлманите и евреите²¹.

Няколко месеца по-късно идеята на Семенов е сложена в действие. На 17 февруари 1914 г. МВРИ изпраща писмо до Министерството на финансите (МФ), Министерството на правосъдието (МП) и Министерството на земеделието и държавните имоти (МЗДИ), в което се декларира политическа воля да се изработи такъв закон²². В документа се констатират сериозни затруднения по приложението на двата основни правни акта във верската област –

¹⁶ Въпреки че времето на антигръцкото движение от 1906 г. в България е отминало, еднаквите текстове на прокламациите от 1910–1911 г. свидетелстват, че все още съществува някакъв ръководен или по-скоро координационен център на антигръцките действия, подобен на съществуващите през 1906 г. дружества „Български родолюбец“.

¹⁷ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1128, л. 39–41.

¹⁸ Пак там, л. 43.

¹⁹ Елдъров, Св. Католиците..., 243–282.

²⁰ За него Вж. Елдъров, Св. Католиците..., с. 300 и сл.

²¹ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 605, л. 191.

²² ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1128, 96–97.

Екзархийския устав и Временните правила за религиозното управление на мюсюлманите. Първоначалната идея е в състава на държавната комисия, която ще изработи законопроекта, да участват представители на отделните вероизповедания. Тази идея, по неустановени причини, не се реализира.

На 2 март 1914 г. В. Радославов издава заповед, в която определя комисия по съставянето на визириания законопроект. В нея влизат д-р Никола Семенов, главният секретар на Министерството на народната просвета (МНП) Ц. С. Арнаудов, председателят на Софийския окръжен съд Велю Кючуков, зам. началникът на Отделението на финансовата инспекция при МФ А. Влайков и пом.-началникът на Земеделското отделение при МЗДИ А. Ченгелев²³. За председател на комисията е определен най-старшият чиновник – главният секретар на МНП. Комисията извършва значителна предварителна работа – снабдява се, със съдействието на българските дипломатически представителства, с образци на съответните закони на Сърбия, Русия, Австро-Унгария, Германия. В своята работа членовете на комисията се опират на законопроекта от 1910 г., както и на официалните мнения по него на Светия Синод и обединените евангелски църкви.

Първата редакция на законопроекта е готова още на 6 май 1914 г. Тя е структурирана в общо дванадесет глави. В първа глава, назована „Общи наредби“, са изброени изчерпателно официално признатите от държавата вероизповедания, а именно: източноправославното, римокатолическото, протестантското, евангелическото, армено-григорианското, мюсюлманското и еврейското. Нови вероизповедания могат да се признават единствено по законодателен път. Създава се много усложнен ред за преминаване от едно вероизповедание в друго – такова се допуска само за пълнолетни и ако то е продиктувано само от „чисто вътрешни чувства, без всякакви користни цели, подмамливи или принудителни средства“. Необходимите условия за преминаване от едно вероизповедание в друго се констатира от комисия, състояща се от представител на административната власт (окръжния управител или околийския началник) като председател, по един представител на двете заинтересовани вероизповедания и в присъствието на двама свидетели, посочени от представителите на двете изповедания.

В глава втора с наименование „Господстващо вероизповедание“ се повтарят правни норми от Екзархийския устав, отнасящи се до източноправославното изповедание. Глава трета урежда въпро-

сите около вероизповедните общини и организации. Вероизповедна община в определено селище може да бъде създадена, ако в него живеят най-малко 40 семейства от съответното изповедание.

В глава четвърта, посветена на правното положение на вероизповедните представители, се прокарват правилата, че те могат да бъдат само български поданици и че не могат да пътуват извън пределите на страната без разрешение на МВРИ.

Глава пета е озаглавена „Богослужение и върховни организационни събрания на вероизповедните организации“. В нея се въвеждат определени ограничения пред публичните прояви на изповеданията – богослужения и религиозни процесии на неправославните и инославните изповедания на открито се допускат само след разрешение от местните административно-полицейски власти; събори, общи събрания или конгреси на вероизповеданията се допускат с разрешение от МВРИ.

Глава шеста се занимава с проблемите на молитвените домове. Такива могат да се строят само след предварително разрешение от страна на МВРИ, а съответните архитектурни и строителни планове трябва да бъдат одобрени от Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията.

Глава седма е посветена на свещенослужителите. Те следва да отговарят на множество условия, най-същественото от които е да са български поданици. Свещенослужители, числящи се към религиозен орден или конгрегация, не могат да се назначават или избират във вероизповедни общини, състоящи се от български поданици. Не се допуска свещенослужители да носят одеянията на друго вероизповедание.

В глава осма се въвежда специална такса, която се плаща в полза на държавата при встъпване в брак или при развод – съответно при първи брак 20 % от годишните преки данъци, с които са били обложени мъжът и жената, 40 % при втори брак, 40 % при развод (дължими само от виновната страна).

Глава девета съдържа разпоредби, които съществено се отличават от дотогава съществуващото положение. Държавата поема цялостната издръжка на източно-православния клир, като основната заплата на свещениците е диференцирана в зависимост от образованието и стажа им. В същото време таксите за различните треби и обреди, които се събират в системата на източноправославната църква отиват в полза на държавния бюджет. В главата са твърдо определени цените за отделните обреди.

²³ Пак там, л. 94.

Издръжката на неправославните вероизповедания остава в тежест на техните църковни общини. Държавата може да отпуска субсидии и на тях, като размерът им се определя в годишния държавен бюджет. Публично събиране на доброволни помощи не се допуска.

В десета глава са уредени някои правила относно „богоугодните и благотворителни заведения“ на вероизповедните организации. Те могат да се откриват само с разрешение на МВРИ, а тяхната уредба и управление трябва да функционират въз основа на особени правилници, одобрени от министерството.

Следващата глава е посветена на духовните съдилища. Новото тук е, че в съставите на духовните съдилища на източноправославното изповедание се включват и професионални юристи – съответно мирови съдии, членове на окръжните съдилища или на Софийския апелативен съд. Процесуалният ред се доближава плътно до този в общите съдилища. Допуска се адвокатска защита.

Последната глава от законопроекта разглежда материята на юридическата отговорност на свещенослужителите. При МВРИ се учредява специална дисциплинарна комисия в състав: главния секретар на МВРИ, един съдия от Софийския апелативен съд и по двама представители на съответното вероизповедание, единия от които мирянин, а другия – свещенослужител. Дисциплинарната комисия разглежда обвинения за нарушения на „Закона за верите в Царството“, като могат да се налагат наказания от мърене до отстраняване от служба до три години, без право на заплата²⁴.

Очевидно законопроектът твърде последователно повтаря основните положения на проекта от 1909 г. В същото време в него има и някои съществени нови положения – напр. по отношение на дисциплинарната отговорност на свещенослужителите. Законопроектът е съобразен и с някои специфични желания на български поданици – католици. През месеците май-юни 1914 г. в МВРИ се получават няколко писма с идентично съдържание на католици от Южна България, с които те настояват техните енорийски свещеници да се взимат само от числото на местния католически клир, но не и от средите на членовете на различните католически ордени и конгрегации. Основната причина за това,

според мнението на авторите на визираните писма, е провежданата от католическите ордени и конгрегации системна антибългарска пропаганда²⁵.

Разгледаният законопроект не се развива по посока на текст, подходящ за приемане от парламента. Може да се предположи, че събитията в Европа след убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд на 28 юни 1914 г. пренасочват обществената енергия и в България в други посоки и приемането на „Закон за верите в Царството“ за няколко години престава да бъде приоритетна задача на правителството.

През 1916 г. се прави неуспешен опит да се внесе вариант на проектозакона за разглеждане в парламента. Доказателство за това са запазените мотиви към предлагания нормативен акт, оформени като документ, предназначен за народното представителство. Посоченият документ създава определена обща представа за окончателния вид на законопроекта²⁶, който вероятно повтаря положенията на проекта от 1914 г.

4. Законопроектът от 1934–1935 г. На 5 април 1934 г. министър-председателят и министър на МВРИ Никола Мушанов издава заповед, с която назначава членовете на комисия за изработване на проектозакон за инославните и иноверни изповедания в държавата²⁷. Председател на комисията е Димитър Груев – началник на Вероизповедния отдел при МВРИ. Членове са: Радослав Тепеделенов, председател на отделение при Върховния касационен съд и проф. протопрезвитер Стефан Цанков, преподавател в Софийския университет. Секретар на комисията е служител при МВРИ П. Чопов. На 12 ноември 1934 г. новият министър на МВРИ Константин Баталов потвърждава ангажимента на комисията, като през декември с. г. секретарят на комисията е подменен с аташето при министерството Иван Мянков.

Частично са запазени протоколите от заседанията на комисията – за времето от 13 април 1934 г. до 29 януари 1935 г.²⁸ Протоколите, общо 46, не са стенографски, а съкратени. От тях стават ясни преди всичко някои процедурни особености за работата на комисията. Първоначално, нейните членове прочитат заедно проектозаконите от 1909-1910 г. и от 1914-1916 г., за да могат да навлязат в материята. След това започват да обсъждат текста на проек-

²⁴ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 608, л. 11–38.

²⁵ Пак там, л. 40–49.

²⁶ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 605, л. 193 и сл.

²⁷ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1129, л. 2.

²⁸ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1108.

тозакон, съставен върху основата на проекта от 1914-1916 г. и върху регламентации, заети от аналогичните закони на съседните страни. Не става ясно кой точно е подготвил този текст, но вероятно това са експертите от Дирекцията по вероизповеданията. Непосредствено след преврата от 19 май 1934 г. за известен период от време (21 май – 18 юни 1934 г.) комисията прекратява работата си, но впоследствие отново я възобновява. В своята дейност тя възприема правилото първо да се уточнят текстовете на отделните правни норми, а след това те да бъдат подредени и номерирани. Комисията заседава в извънработно време – обикновено вечер между 18 и 20 часа.

Комисията завършва своята работа през пролетта на 1935 г. и с доклад от 1 май 1935 г. изпраща проекта за наредбата-закон на министъра на външните работи и изповеданията Георги Кьосеиванов заедно със съответните мотиви²⁹. Според авторите на текста, причините, които са предизвикали визираната празнота в българското публично право са следните:

а) след 1879 г. българската държава е „наследила в църковната област едно традиционно положение”, което е задоволявало до определено време нуждите на отделните вероизповедания и в същото време не е увреждало интересите на държавата;

б) обективно материята е деликатна и сложна;

в) законодателната и изпълнителната власт не са отдавали „нужното внимание и значение на църковно-духовния живот на религиозните и етнически малцинства у нас”.

Липсата на закон за иновърните и инославни вероизповедания е довела, според авторите на документа, до значителни негативни последици за държавата. Тази липса до голяма степен е лишила държавната власт „от правото да упражнява върховен надзор върху църковните работи на вероизповедните организации в страната ни”. В мотивите се твърди, че често вероизповедната свобода се е израздала в произвол. Също се отбелязва, че религиозното сектантство е не по-малко вредно от политическата партизанщина – характерно изявление с оглед на политическия режим в страната след 19 май 1934 г. По-нататък в документа е описана картина на съществуващ хаос във верските дела. Твърди се, че мнозина от проповедниците на различните секти венчават лица, между които съществува родство; хулят

останалите религии с цел да печелят прозелити; венчават неразведени православни; кръщават деца, разтрогват бракове и изобщо извършват публично-правни актове над български граждани, без самите те да са български поданици и без да имат признати права на свещенослужители. Държавните власти, от своя страна, не признават валидността на подобни действия и отказват да ги впишат в актовете си по гражданското състояние. Създава се едно „крайно вредно” положение, „на което трябва час по-скоро да се тури край”. В документа се подчертават действията на католическата пропаганда. При липсата на закон, който да урежда въпросната материя, МВРИ често е изпадало в затруднено положение, взимани са противоречиви решения, с „което се е излагал авторитета на властта”.

Предложеният от комисията законопроект има следните по-характерни особености³⁰. Чл. 1 гарантира вероизповедната свобода на всички жители в страната. В същото време чл. 3 признава право на съществуване само на ония изповедания, които имат историческо съществуване в България – римокатолическото от латински и източен обред, арменогригорианското, методистко-епископалното, съборно-евангелисткото, баптиското, евангелско-лютеранското, израелтянското и мохамеданското. Комисията предлага да не се признава петдесятническата църква, тъй като тя присъствала в публичното пространство на България едва от 1920 г., донесена от бежанците от Съветска Русия и освен това развивала нелоялна и опасна за единството на българския народ пропаганда³¹. Чл. 4 задължава всички вероизповедания да се молят в своите богослужения за здравето и дългоденствието на царя и царския двор и за преуспяването на България, а така също, да извършват тържествени служби на различните празници. Чл. 5 забранява религиозната пропаганда, прозелитизма и вероухулството. Доколкото проекта за закон се отнася само до инославните и иновърни изповедания, забраната на прозелитизма не се отнася за източноправославната църква. Чл. 6 забранява на непризнатите вероизповедания и на непризнатите свещенослужители да извършват обреди по гражданското състояние на лицата, като обявява такива актове за нищожни по право. Откриването или основаването на каквито и да било вероизповедни организации става само със знанието и предварителното съгласие на министъра на външните работи и изповеданията (чл. 8, 9, 26 и др.).

²⁹ ЦДА, ф. 242к (Министерство на правосъдието), оп. 4, а. е. 199, л. 19–28; ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1129, 140–144.

³⁰ ЦДА, ф. 242к, оп. 4, а. е. 216, л. 2–35.

³¹ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1108, л. 17.

В глава втора от проекта се урежда материята за вероизповедната принадлежност на съпрузите, незаконородените, осиновените и др., както и за промяната на вероизповедание. Последното се позволява само, ако се дължи на религиозно убеждение и ако няма групов характер. Предвидената конкретна процедура е изключително усложнена – напр. от съответното лице се изисква медицинско свидетелство, че е със здрав разум и не страда от болести, които пречат на свободната изява на волята. Председателят на комисията Д. Груев в заседанието от 17 юли 1934 г. настоява за по-либерален режим спрямо промяната на изповеданието, защото това според него е свързано с някои държавни интереси – напр. по отношение на помашкия въпрос. Другите членове на комисията не споделят неговия подход³².

В глава трета са формулирани основните начала за образуването, управлението и разтурянето на вероизповедните общини; определят се правата и задълженията на техните управителни тела. За да се образува верска община, тя трябва да брои най-малко 100 семейства. В проекта се прокарва общият принцип, че всички лица, които упражняват в рамките на определено вероизповедание публично-правни функции, трябва да знаят български език. Въпросът дали тези лица ще се назначават или избират, ще се определи в уставите на вероизповеданията.

В глава четвърта се определят функциите и задълженията на вероизповедните представители. В глава пета се предвиждат условията за въздигане на молитвени домове, за основаване на църковни сдружения и др. По отношение религиозните ордени и конгрегации, комисията е на мнение, че такива могат да се откриват, но само с предварително разрешение на правителството и ако отговарят на определени условия. Въвеждат се ограничения и по отношение на дейността им. Изграждането на молитвени домове и др. подобни се допуска с предварително разрешение от министъра на външните работи и изповеданията и при наличието на някои други условия.

Шеста и седма глава уреждат материята за свещенослужителите, монасите, богослужението и обредите. Изисква се свещенослужителите да са български поданици и да знаят български език. Всеки свещенослужител трябва да има своя енория и да извършва обреди само в нея. Свещенослужител от едно вероизповедание не може да извършва рели-

гиозни обреди над лица от друго вероизповедание. Изключения се допускат при смесените бракове (чл. 66).

Според разпоредбите на глава осма, вероизповедните организации се издържат от съответните общини. Забранява се да се получават средства от чужда държава или да се изпращат такива в друга страна. Изключения от това правило се допускат само в случай на обществено бедствие и то с предварителното разрешение на МВРИ.

В глави девета и десета се регулира материята за устройството и компетентността на духовните съдилища. Въвежда се пълна унификация на църковните правила на разните вероизповедания, които се отнасят до тази материя. Възприема се двустепенна система: първоинстанционни и въззивни съдилища. Въвежда се задължение съдебните книжа да се водят на български език. Духовните съдилища се задължават да събират съответните съдебни такси.

В глави единадесета, дванадесета и тринадесета се урежда брачното право. Комисията регламентира в тези глави само условията и причините за сключване на брак, развод и унищожаването на брака, правилата относно материалните последици от разтрогването/унищожаването на брака и за родените от такива бракове деца. Приетите от комисията правила почти напълно съвпадат с тези, усвоени от Светия Синод на БПЦ.

В глава четирнадесета се определя юридическата отговорност за неспазване постановленията на закона. Отстраняването от длъжност на вероизповедните представители става с решение на правителството. В чл. 107 се предвижда и наказателна отговорност – тъмничен затвор до 6 месеца или глоба до 20 000 лева в случай на умишлено нарушаване на закона от страна на вероизповедните служители. При определени условия се предвижда и разтуряне на вероизповедната общност.

Законопроектът явно е изпратен на вероизповедните общества, защото те в следващите няколко месеца с писма до МВРИ представят своите становища по него. Най-бързо реагират представителите на Обединените евангелски църкви в България. С писмо от 8 юли 1935 г. те изразяват позицията си по проектозакона³³. След едно пространно въведение, в което се отбелязват заслугите на евангелистите за духовното развитие на целия български народ, те предлагат промени в общо 25 члена от проекта, т. е. в повече от 20% от неговия обем.

³² Пак там, л. 24.

³³ ЦДА, ф. 242к, оп. 4, а. е. 199, 54а-57а; ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1129, 135–139.

По-съществените искания са следните: да се включат в числото на вече легитимните вероизповедания Евангелските петдесетни църкви в България, признати от МВРИ с писмо от 25 ноември 1933 г.; да се премахне ограничението от 100 семейства за образуване на една вероизповедна общност; да се заличи изискването, записано в чл. 59, ал. 2, че преди ръкополагането на съответния свещеник, следва да се иска разрешение от МВРИ; да се заличи ограничението за получаване на материална подкрепа от църкви, базирани в чужди държави; да се премахне ограничението на чл. 71, а именно, че бюджетите на верските общини се утвърждават и контролират от МВРИ; да се премахне правото на правителството, респективно на министъра на МВРИ, да издава постановления/заповеди, с които да се констатира обстоятелството, че определени вероизповедания, или техни местни подразделения са престанали да съществуват; да се намалят драстично предвижданите наказания и много др.

На 16 юли 1935 г. своето мнение, чрез един пространен текст, изразяват католическите архиепископи в България³⁴. Те също започват своите бележки с обширно въведение за заслугите на Католическата църква относно България и дори си позволяват язвителни забележки спрямо еврейското и мюсюлманско вероизповедание. Действията на комисията по съставяне на проекта са определени като „злонамерени или невежествени“. По-нататък католическите архиепископи формулират бележки по почти всички членове на законопроекта, което прави невъзможно тяхното разглеждане в това изложение. В края на документа се отстоява изводът, че проектът не е съобразен с каноничните норми на католическата църква. Следователно, той е неприемлив и неприложим за католиците. Твърди се, че българската светска власт се опитва в много отношения да измести властта на върховния духовен глава на католиците – папата. Прави се директното предложение, че ако българската светска власт иска да прокара подобен закон, то тя предварително трябва да се споразумее със Светия престол.

С писмо от 29 юли 1935 г. ръководството на Централната консистория на евреите в България изказва своето мнение, формулирано на заседанията от 12 и 14 с. м.³⁵ На първо място, еврейската общност не е съгласна с рамката на проектозакона. Смята се, че той е навлязъл не само в общата за всички вероизповедания материя, но и в подробности, които не могат да бъдат общи и следва да

се уредят с подзаконовни актове поотделно за всяко вероизповедание. Декларира се лоялността и патриотизмът на евреите спрямо българската държава и се предвижда, че прилагането на законопроекта в практиката ще доведе до „хаотично и опасно положение, което <...> ще внесе голямо смущение сред еврейството в страната“. Обръща се внимание на обстоятелство, че „еврейството не представлява само една религиозна общност, а е колкото религиозна, толкова и национална [общност – б. м. Н. П.]“. Обръща се внимание на обстоятелството, че „целият еврейски народ, и само той, изповядва израелтянското вероизповедание и евреин, който напуска нашата религия скъсва напълно и с народността“. В този смисъл еврейските общини не са само религиозни, но и културно-просветни институти. Централната консистория и еврейските общини в страната развиват широка просветна, културна, социална и благотворителна дейност, които спорният текст изключва напълно. В писмото се изразява становище, че ако на еврейството се наложи въпросната наредба-закон, това ще доведе до унищожаване на хуманитарните и културно-национални функции на еврейските общини и на Консисторията.

Ръководството на Консисторията изразява и някои свои конкретни бележки по проекта. Според него, ограничението от 100 семейства, необходими за образуването на религиозна местна общност би довело до унищожаването на почти половината от еврейските общини в страната. Българското еврейство не би могло да се възползва от правната норма, регламентираща правилото, че в случаите когато вярващите са по-малко от посочената численост, те ще се смятат за част от някоя съседна община. Причината за това е, че евреите в България живеят изключително в градовете, които са разположени на десетки километри един от друг.

Не би било целесъобразно, според ръководителите на Консисторията, приложението на чл. 31, ал. 2, според който в настоятелството на верската община по право се включва съответният свещенослужител. Обстоятелствата при евреите са се стекли по такъв начин, че техните свещенослужители „са напълно неподготвени и некомпетентни за каквито и да било светски функции в общините“.

В документа е изразено несъгласие с постановките на чл. 57, в който се поставят множество условия, на които трябва да отговарят свещенослужителите. Ръководството на Консисторията конкретно не може да приеме изискването за българско

³⁴ ЦДА, ф. 242к, оп. 4, а. е. 199, 58–76.

³⁵ Пак там, 29–38.

поданство на свещениците, както и условието да владеят писмено и говоримо българския език. Изпълнението на тези ограничителни условия би било невъзможно за еврейската общност, тъй като тя не разполага с духовно училище (с каквото разполага напр. мюсюлманската общност) и е принудена да ангажира свещеници от чужбина.

Консисторията не е съгласна и с постановлението на чл. 69, в който са изброени изчерпателно видовете приходи, от които може да се осъществява издръжката на вероизповеданията, а именно – от молитвени домове, от имоти, от дарения и завещания и от таксите от религиозни треби и обреди. Посочените приходи конкретно за еврейските общини са незначителни и не могат да обезпечат нормалното им съществуване. Главен източник за приходи за еврейското вероизповедание се явява доброволният налог. В документа не само се излага становището, че този вид приход не бива да се пропуска в законопроекта, но и се иска да се даде на еврейската община правото да събира принудително този приход.

Принципно различие между съставителите на проекта и Консисторията има по отношение на правното регулиране на брака. Според Консисторията, един религиозен институт, какъвто е бракът не може да се урежда от закон, а следва да се нормира от каноничните правила. В този смисъл, брачните правила не биха могли да бъдат еднакви за всички вероизповедания. Освен това проектозаконът създавал неравнопоставеност между източното православие и останалите изповедания в тази област. Докато брачният институт при източноправославните продължава да се регулира от Екзархийския устав, то същият институт при другите изповедания се регулира от един светски закон. Изразява се и несъгласие с обстоятелството, че правилата, уреждащи брака и развода в законопроекта, всъщност са заимствани от каноничните правила на господстващата религия.

В заключение съставителите на документа молят в проектираната наредба-закон да се включат само такива правила, които са наистина общи за всички вероизповедания, а специфичните такива да бъдат предмет на отделен устав за всяко вероизповедание.

С писмо от 16 септември 1935 г. своите съображения изказва настоятелството на Евангелската Адвентна църква³⁶. То прави заключението, че планираният нов правен акт реализира чувствително ограничение по отношение принципа за религиозна търпимост. „Признават се и се толерират едни църкви, други се признават, но така се ограничават, щото постепенно <...> да изчезнат, а трети се премълчават и се поставят направо вън от законите”. Сред последните е Евангелската Адвентна църква. Според документа, в законопроекта са прокарани множество несправедливи конкретни рестрикции. Подобно ограничение напр. се вижда в изискването за наличието на поне сто семейства вярващи в едно населено място, за да могат те да бъдат религиозно организирани. Като цяло законопроекът се окачествява като жертващ свободата на вярата и съвестта. Евангелистите от посочената църква се чувстват „пренебрегнати, оскърбени и онеправдани”.

На 23 септември с.г. към мненията на останалите вероизповедания се присъединява Арменският епархийски съвет в София³⁷. В подписания от арменския архиерей документ се изразяват множество несъгласия с конкретни положения в законопроекта и се предлагат съществени поправки. Арменската църква е против ограничението от сто вярващи семейства и изхождайки от своя опит предлага ограничение от тридесет семейства; смята, че е несправедливо да се изисква българско поданство за реализирането на определени религиозни права, защото едва 20% от живеещите в България арменци са български поданици³⁸; предлага изискването за знание на писмения български език от страна на свещенослужителите да не засяга заварените случаи; изискването за българския език като канцеларски език на арменската църква да е в сила единствено за външните взаимоотношения на църквата, но не и за вътрешните; да се позволява получаването на парични помощи от чужбина при наличието на определени условия и много др.

С писмо от 24 октомври 1935 г. становище по проекта изказват представителите на Съюза на евангелските петдесетни църкви в България³⁹, които представляват част от Обединените евангелски църкви в България. Този документ се явява продължение на писмото от 8 юли 1935 г.

³⁶ Пак там, 46–47.

³⁷ Пак там, 48–54.

³⁸ Изрично се подчертава, че останалите 80% не са все още български поданици единствено поради финансови причини – необходимостта да се внесат в полза на държавния фиск определени такси.

³⁹ ЦДА, ф. 242к, оп. 4, а. е. 199, 44–45.

Задружният негативизъм, с който проектозаконът е посрещнат от всички инославни и иноверни изповедания в България⁴⁰, принуждава Вероизповедният отдел на МВРИ да направи известни промени в него. Това се реализира през късната есен на 1935 г. и на 10 януари 1936 г. началникът на отдела изпраща съответен доклад до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията Георги Кьосеиванов⁴¹. Предлагат се промени в 21 члена от проекта. Тези изменения не променят общия рестриктивен характер на проекта и най-вече главната му цел – да сложи край на прозелитизма. По-съществените предлагани изменения са следните: да се отбележи в законопроекта, че римокатолическото изповедание се урежда чрез каноническия кодекс на тази църква, доколкото последният не противоречи на Търновската конституция; в чл. 17 да се заличи изискването лицето, което желае да смени своята вяра да представя медицинско свидетелство, че е със здрав разум; намалява се от 100 на 60 семейства ограничението за минималната бройка вярващи за учредяване на вероизповедна община; заличава се изискването за необходимостта от предварително одобрение от страна на МВРИ на закупуването на недвижими имоти от страна на вероизповедните общества и др.

На 20 януари 1936 г. МВРИ изпраща на МП проектът за наредбата-закон за иноверните и инославни изповедания, заедно със измененията, направени след възраженията на верските общности⁴². Проектът е разгледан в МП и на 21 октомври 1936 г. то изпраща писмо-отговор на МВРИ⁴³. В него е акцентувано върху извода, че законопроектът има съществени недостатъци и поради това е нецелесъобразно да бъде внесен в Кодификационния съвет, преди да бъде подложен на основна преработка.

Според експертите в МП, остава неясно дали всички разпоредби на законопроекта се отнасят изключително до иноверните и инославните вероизповедания или засягат и православната църква. Неизяснено остава положението с православните църковни общини, които не са част от Българската православна църква (руски, румънски, гръцки).

Основният недостатък на законопроекта, според МП, се свежда до това, че авторите му не са могли да разграничат въпроса за свободата на съвестта от въпроса за признаването на отделните

вероизповедни общини за публично-правни организации, както и от въпроса за даване на правно действие на религиозните обреди (главно на брака). Правото да се изповядва свободно избрано вероизповедание е гарантирано от Конституцията – „всеки може да се моли на своя бог, както намери за добре, щом не нарушава законите, добрите нрави и обществения ред”. Друг е въпросът напр. дали държавата ще признае за действителен един брак, благословен от свещеник на определено вероизповедание или ще ограничи това право само за някои изповедания. Това смесване, според юристите на МП, следва да се отстрани, „така че да не се насилва съвестта на никого”.

В документа се твърди, че забраната на религиозната пропаганда и прозелитизма не може да се подкрепи. Достатъчно е да се забрани само пропагандата, която смущава обществения ред. Ограничението религиозни сдружения да се основават само с предварителното разрешение на министъра на външните работи и изповедания има смисъл само доколкото чрез това може да се пречи на определени вероизповедания – „нещо, което Министерството [МВРИ – бел. моя Н. П.] сигурно не желае”.

Крайно ограничителният режим спрямо религиозните ордени и конгрегации (чл. 50-56) изглежда на МП прекомерен. Изобщо, за учредяването на религиозните организации се смята, че е достатъчен редът, регламентиран в Закона за юридическите лица. Като „абсолютно недопустим” е определен прокараният в законопроекта принцип, че само пълнолетни лица могат да променят изповеданието си. В това отношение като една добра практика е посочен чехословашкият закон за вероизповеданията, който ограничава правото за преминаване в друга вяра само на ненавършилите 16-годишна възраст. Сложната процедура по преминаване в друга религия, залегнала в законопроекта е наречена „съвсем неоправдана”.

Авторите на писмото директно заявяват, че отделни разпоредби на законопроекта са вероятно пряко насочени против определени вероизповедания (напр. чл. 59, ал. 2 и чл. 63 срещу униатите). Забраната църкви да получават финансови средства от чужбина е „невъзможно да се приложи на практика, тъй е и неоправдано”. МП призовава да не се забра-

⁴⁰ Проектозаконът не е изпратен на представителите на мюсюлманското вероизповедание, защото неговият правен статус се урежда с „Устава за духовното устройство и управление на мюсюлманите” от 1919 г. Съответно няма и мнение по проектозакона от Главното Мюфтийство.

⁴¹ ЦДА, ф. 242к, оп. 4, а. е. 199, 39–43.

⁴² ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1129, л. 111.

⁴³ ЦДА, ф. 242к, оп. 4, а. е. 199, 1-3; ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1129, 119–120.

вя, че българската държава издържа източноправославни свещеници с енории, вън от държавната територия.

Разпоредбите за годежа и брака са определени като „изобщо несполучливи“. Препоръчва се по тоя кръг от въпроси да се има предвид вече приетия от Кодификационния съвет законопроект за брака⁴⁴. По материята на брака чиновниците от МП задават адекватни въпроси – понеже според проекта религиозният брак се признава само когато е сключен от свещеник от признато вероизповедание, по какъв ред ще сключват брак лицата, които не принадлежат към нито едно от признатите изповедания? Освен това в чл. 85 е предвиден ред за сключване на брак на непълнолетни в нарушение на разпоредбите на шериата. В документа се изразява становище и че католическите духовни съдилища не биха се съгласили да дават развод по правилата на законопроекта.

Вероятно неразбирателството по отношение на законопроекта между МВРИ и МП добива публична известност. Това от своя страна дава кураж на отделни вероизповедания да изразят още по-категорично неодобрението си към проектозакона. В свое писмо до МВРИ от 17 февруари 1937 г. ръководството на Обединените евангелски църкви в България повторно заявява своето несъгласие със съществени правни норми от законопроекта. Религиозните ръководители на тази протестантска деноминация не одобряват преди всичко „мъчителната и крайно средновековна процедура, по която едно лице <...> може да премине от едно вероизповедание в друго.“ Рестрикциите в проекта са наречени „драконовски“. Евангелистите от споменатата църква дори настояват за въвеждане на граждански брак и за предаването на гражданските съдилища на бракоразводните дела, като въпросната семейноправна материя бъде уредена еднакво за всички български поданици⁴⁵.

Експертите в Дирекцията на изповеданията в продължение на няколко месеца подготвят отговор, предназначен за МП. Запазен е първоначалният текст на тяхното възражение⁴⁶, който впоследствие е отредактиран, обемът му е намален, а тонът – смекчен. На 5 май 1937 г. директорът на изповеданията д-р Михаил Сарафов изпраща това възраже-

ние под формата на обстойно писмо до МП, в което се опитва да защити законопроекта⁴⁷. Без да навлизам подробно в естеството на неговата аргументация, ще отбележа само по-същественото. Един от най-използваните аргументи е свързан с различни елементи от правния статус на изповеданията в държави като Румъния, Югославия, Гърция, Австрия, Унгария, Полша и др. Позоваванията имат определено избирателен характер – напр. при опита си да обори посочения пример с чехословашкия закон за вероизповеданията относно минималната възраст, при която е допустимо преминаване от едно в друго изповедание, Сарафов се впуска в дълги обяснения относно причините, по силата на които не бива да се следва чехословашката практика. Основният лайтмотив на писмото е, че гледището на МВРИ е в хармония с интересите на България, и най-вече с върховния принцип за народно и държавно единство. Позицията на МП е наречена „формалистично-либерална“ и се твърди, че нейното следване би „имало за последица улесняването на пропагандите и сектите в страната“.

Ръководителите на МП обаче упорстват в отстояване на позициите си, залегнали в писмото от 21 октомври 1936 г. Поради това в продължение на няколко години движение по законопроекта няма. Чак през 1940 г. Светият Синод на БПЦ на два пъти – съответно на 18 април и на 30 юли – настоячиво моли МВРИ да задвижи законопроекта⁴⁸. Като реакция на тези искания директорът на изповеданията отново пише до МП, с което изразява своето желание законопроектът да се прегледа от Кодификационния съвет и със евентуалните бележки да бъде върнат в МВРИ⁴⁹. Този път отговор от МП изобщо няма. С това и завършва третият неуспешен опит да се създаде закон в изпълнение на чл. 42 от Търновската конституция.

5. Заключение. В рамките на разглеждания период от българската история във вероизповедната област има съществени проблеми. Те не са само чисто религиозни и устройствени слабости и противоречия, но и засягат някои специфични сектори от гражданското право, с които по традиция се разпореждат вероизповеданията. Болезнен и деликатен е въпросът за семейноправната регламентация –

⁴⁴ По този въпрос Вж. подробно Пешев, Д. Спомени. С., 2004, 139–164.

⁴⁵ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1129, 121–122.

⁴⁶ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 606, л. 110–160.

⁴⁷ ЦДА, ф. 242к, оп. 4, а. е. 199, 7–18; ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1129, 123–134.

⁴⁸ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а. е. 1129, 185–186.

⁴⁹ ЦДА, ф. 242к, оп. 4, а. е. 216, л. 1.

особено в частта си за смесените бракове, при които венчаващите се са от различни вероизповедания⁵⁰.

Авторите, които са споменали накратко в свои материали опитите за създаване на закон в изпълнение на чл. 42 ТК, изразяват и мнения относно причините за провала на тези инициативи. Един от участниците в комисията от 1934–35 г. – проф. Ст. Цанков – търси вината главно у представителите на католическата църква, които били сторили всичко възможно да осуетят приемането на проектозакона главно „чрез въздействието и заплашването на съответните чужди легации“⁵¹. Според Св. Елдъръв, главната причина за провала на законопроекта е неговата „очевидна юридическа несъстоятелност“⁵².

Според мен, без да пренебрегвам изказаните мнения и оставяйки настрана други обстоятелства, които вероятно са повлияли на ситуацията⁵³, основните причини за трикратното проваляне на опитите на българската държава да приеме закон в изпълнение на чл. 42 от основния закон трябва да се търсят в някои вътрешни колизии, съдържащи се в Търновската конституция.

Съществува противоречие (както теоретично, така и в практиката) между двата основни конституционни принципа във верската област, съдържащи се в Търновската конституция – от една страна, свобода на вероизповеданията (гарантирана в чл. 40 от основния закон), а от друга – господстващото положение на източното православие в духовната област (чл. 37 от Конституцията). Българската държава е задължена да прилага принципа за свобода на вероизповеданията не само от собствения си основен закон, но и от определени постановления на Берлинския договор. В тази връзка, не е случаен фактът, че първия опит за приемане на закон за инославните и иновърни вероизповедания в България се прави непосредствено след отхвърлянето от държавата

на правния ѝ статус, наложен от Берлинския договор.

От принципа за свобода на вероизповеданията би следвало да произтича правило за еднаквото третиране от страна на държавата на всички вероизповедания, което явно влиза в противоречие с постановката за „господстваща религия“. Въпреки неяснотата в правния статус на „господстващата религия“⁵⁴, видно е, че той създава основания на държавата да предостави редица привилегии на източното православие, вкл. и при самата процедура по изработване на законопроект за изповеданията. Напр. в някои от разгледаните опити за създаване на визириания закон, Светият Синод на БПЦ има пряко представителство в състава на съответните комисии – така е напр. с комисията от 1909–1910 г., когато в изработването на проектозакона участва юрисконсулта на висшия църковен орган. В комисията от 1934–35 г. е включен видния източноправославен богослов проф. Стефан Цанков. Във всички случаи ръководните органи на БПЦ имат силно косвено присъствие в комисииите, доколкото всичките участници в тях са източноправославни.

Опитвайки се да приложи едновременно двата споменати конституционни принципа, българската държава влиза в задънена улица. Българските държавни органи не успяват (а и това е принципно невъзможно) да създадат такава съвкупност от правни норми, която едновременно да бъде достатъчно рестриктивна спрямо инославните и иновърни вероизповедания, така че съответния закон да получи подкрепата на Светия Синод на БПЦ, така и достатъчно либерална, за да получи одобрението на неправославните духовни общности. Възможностите на последните да въздействат пряко върху държавната политика са ограничени, но зад тях стоят някои

⁵⁰ Към 1927 г. в България по сведения на Светия синод на БПЦ има около 15 000 двойки в условията на семейно съжителство, без брак. Вж. **Въргов, Хр.** Брак и развод (Граждански брак и гражданско правосъдие по брачните въпроси и спорове). С., 1927, с. 55. Десет години по-късно, тази цифра е нараснала на 20 000. Вж. **Цанков, Ст.** Българската православна църква. . . , с. 249. Разбира се, една голяма част от тези двойки са източноправославни, които не се венчават поради силно ограничителните условия за встъпване в брак (особено поради далечно родство), финансови причини и др. Значителна част от тези двойки са обаче от различни вероизповедания. Понякога, за да се реализира едни смесен брак, младоженците са принудени да предприемат действия, които в някаква степен противоречат на вътрешното им разбиране за духовна свобода и човешко достойнство. Напр. известният български юрист етническият еврейин Нисим Меворах през 1919 г. сключва брак с източноправославна жена, като за целта двамата са принудени да приемат протестантството. Вж. **Добчев, П., Ал. Джеров и Д. Богданова.** Еврейски имена в българската юридическа наука. С., 2006, с. 75. След 1924 г. МВРИ се опитва да изработи правилник за смесените бракове. Неясно по какви причини този проект за нормативен акт не се превръща в действашо право.

⁵¹ **Цанков, Ст.** Българската православна църква. . . , с. 297.

⁵² **Елдъръв, Св.** Католиците. . . , с. 391.

⁵³ Например мнението на държавния глава по въпроса е неизвестно.

⁵⁴ Опит за кратък анализ на понятието „господстваща вяра“ Вж. у **Цанков, Ст.** Българската православна църква. . . , с. 158 и сл. В мотивите към „Законопроекта за верите в Царството“ от 1916 г., които бяха разгледани в изложението, чл. 37 от основния закон директно се тълкува в смисъл, че източното православие е „държавна религия“.

от най-влиятелните световни страни и България не е в положение в условията на нормални международни отношения да не се съобразява с мнението на съответните държави.

Различните властови структури на държавата, волно или неволно, са принудени да акцентуват само на един от двата визирани конституционни принципа. Това е особено видимо при опита за създаване на законопроект за инославните и иновърни изповедания от 30-те години на XX век. Отделът (дирекцията) на вероизповеданията при МВРИ логично застава зад принципа за „господстващата религия”. Министерството на правосъдието, също логично, застава зад принципа на свободата на съвестта. Двете министерства не успяват да постигнат съгласие. Идеята за създаване на закон в изпълнение на чл. 42 ТК е изоставена. Разбира се, изтъкването на преден план на подобно институционално противопоставяне съзнателно опростява ситуацията. Двете министерства явно се оказват в положение да бъдат, говорители и изразители на две противо-

положни мнения, зад които стоят съответни фрагменти от българското общество и (в частност) от българските елити.

Голямо е изкушението в края на този историко-правен анализ да се припомнят сложните последици от влизането в сила на актуалния в момента в България Закон за вероизповеданията от 2002 г. Този закон предизвика сериозно разделение в българското обществено мнение – оценките за закона варират от категорично одобрение до тотално отричане. Определени разпоредби от закона бяха успешно оспорени в Европейския съд по правата на човека в Страсбург. Фактът, че в две епохи на модерната българска история – тази между 1879 и 1944 г. и отново след 1989 г. – опитите да се създаде консенсусно светско право относно вероизповеданията в страната завършват (поне засега) неуспешно, не е случаен. Тук явно не става дума само за правни проблеми; ситуацията позволява детайлни размишления относно демократичната култура на българина и разбирането и търпимостта му към „другия”.